

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-320-4-17>

УДК 339.9;338.43

Тетяна ОРЕХОВА

Донецький національний університет імені Василя Стуса

<https://orcid.org/0000-0003-3650-5935>

e-mail: t.oriekhova@donnu.edu.ua

Юлія ПЩУК

Донецький національний університет імені Василя Стуса

<https://orcid.org/0000-0002-4187-7816>

e-mail: yu.ishuk@donnu.edu.ua

РИЗИКИ ТА ВИКЛИКИ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Сучасний світ стикається зі зростаючими викликами у сфері агропродовольчого ринку, зокрема змінами клімату, природними кризами та геополітичними напругами. Наслідки пандемії COVID-19 і війни в Україні призвели до збоїв у виконанні Цілей сталого розвитку, включаючи економічний, соціальний та екологічний аспекти. З початку пандемії COVID-19 суттєво похитнула глобальні ланцюги поставок, ринок аграрної продукції виявився надзвичайно вразливим до цього. Згодом монетарна та фіскальна політика, яка була спрямована на пом'якшення впливу пандемії, призвела до різкого зростання цін на товари, в свою чергу ціни на пшеницю та кукурудзу стали на 40-50% вищими, ніж середня ціна за останнє десятиліття. Проте, у 2022 році блокада чорноморських портів, спричинена війною в Україні, серйозно обмежила доступ до поставок, спонукаючи багато країн захистити свій доступ до продовольства шляхом обмеження експорту зерна. Наразі світ стоїть перед серйозними глобальними викликами, зокрема екологічними кризами і геополітичними напругами, які загрожують сталому розвитку. Геополітична напруга, зокрема між США та Китаєм, і війна в Україні погіршують ситуацію в світі. Світова спільнота стикається з ризиками в області кліматичних змін, зміни режиму опадів, інфляції та деградації ґрунтів, що впливають на продуктивність сільського господарства і ціни на продукти харчування. Деградація ґрунтів щороку коштує ЄС приблизно 97 мільярдів євро. Глобальний індекс цін на продовольство показує зростання цін, що створює тиск на світову продовольчу безпеку. Поставки зерна зазнали зменшення через обмеження в чорноморських портах та логістичні труднощі, що загрожують глобальній продовольчій системі. Зміни у глобальній поведінці держав та приватного сектору можуть зменшити ці ризики шляхом розблокування логістичних маршрутів, зменшення торгових обмежень, фінансової допомоги постраждалим районам та сільському господарству, а також пошуку шляхів для оптимізації використання ресурсів.

Ключові слова: глобальний ринок, агропродовольча продукція, глобальні товарні ринки, продовольча безпека, зовнішня торгівля, міжнародна торгівля, протекціонізм, сталий розвиток.

Tetiana OREHOVA, Yuliia ISCHUK

Vasyl' Stus Donetsk National University

THE RISKS AND CHALLENGES OF AGRICULTURAL PRODUCTS GLOBAL MARKET

The modern world faces increasing challenges in the agricultural market, including climate change, natural crises, and geopolitical tensions. The consequences of the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine have disrupted the achievement of sustainable development goals, encompassing economic, social, and environmental aspects. Since the onset of the COVID-19 pandemic, global supply chains have been significantly disrupted, rendering the agricultural market exceptionally vulnerable. Subsequently, monetary and fiscal policies aimed at mitigating the pandemic's impact led to a sharp rise in commodity prices, particularly wheat and corn prices, which became 40-50% higher than the average price over the past decade. However, in 2022, the blockade of Black Sea ports due to the war in Ukraine severely restricted access to supplies, prompting many countries to protect their food security by limiting grain exports. Currently, the world faces serious global challenges, including ecological crises and geopolitical tensions, which threaten sustainable development. Geopolitical tensions, notably between the United States and China, and the war in Ukraine exacerbate the global situation. The global community grapples with risks related to climate change, shifting precipitation patterns, inflation, and soil degradation, all of which impact agricultural productivity and food prices. Soil degradation costs the EU approximately 97 billion euros annually. The Global Food Price Index reflects rising prices, creating pressure on global food security. Grain supplies have been reduced due to restrictions in Black Sea ports and logistical challenges, posing a threat to the global food system. Changes in the global behavior of states and the private sector may mitigate these risks by unlocking logistical routes, reducing trade restrictions, providing financial assistance to affected areas and agriculture, and seeking ways to optimize resource utilization.

Keywords: global market, agri-food products, global commodity markets, food security, foreign trade, international trade, protectionism, sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасний глобальний ринок агропродовольчої продукції розвивається в умовах складних глобальних ризиків, таких як природні кризи, зміни клімату, демографічні зміни, поширення пандемії COVID-19, зростання геополітичних напруг та початок війни Росії проти України.

Після пандемії COVID-19 спроба повернутися до "нової норми" була зірвана початком військового вторгнення Росії в Україну, що призвело до нової серії криз у сферах продовольства та енергетики. Ці кризи створили проблеми, які суспільство намагалося вирішити впродовж десятиліть.

Аналіз досліджень та публікацій

Аналізу сучасного глобального ринку агропродовольчої продукції в контексті глобальних ризиків та викликів приділяється достатньо уваги вітчизняними, і зарубіжними вченими-науковцями, такими як В. Андрійчук, В. Власов, В. Бойко, Г. Сиротюк, Д. Лук'яненко, М. Іващенко, Н. Волченко, Н. Тропанець, Н. Шевченко, О. Гойчук, О. Шутаєва, О. Яценко, П. Гайдучський, П. Саблук, В. Ніценко, Р. Кузьо, Т. Орехова, Ю. Завадська, Ю. Макогон та інші.

Дослідження ґрунтується на різноманітних загальнонаукових і спеціальних методах пізнання, таких як аналіз та синтез, узагальнення та наукова абстракція, ціннісно-орієнтований підхід, програмно-цільовий метод і метод ситуаційного аналізу.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у вивченні та аналізі актуальних ризиків і викликів, які стоять перед сучасним глобальним ринком агропродовольчої продукції.

Виклад основного матеріалу

У минулому столітті визначальною рисою було загальне прагнення суспільства до досягнення економічного і технологічного прогресу. Основним показником успіху вважалося зростання валового внутрішнього продукту (ВВП). Вважалося, що це автоматично призведе до підвищення добробуту та покращення якості життя людей.

Але безсумнівно, вплив діяльності людини на клімат і навколишнє середовище призвів до глобальної кризи. Два важливих процеси - зміна клімату і природні кризи - зараз вважаються основними глобальними загрозами для світової економіки і виживання людства.

Ці процеси взаємодіють один з одним, їх вплив стає дедалі більш серйозним і загрожує нашому природному середовищу і життю на планеті. Відтак, виникає необхідність в ретельному аналізі та розробці стратегій для зменшення впливу людської діяльності на природу і забезпечення сталого розвитку.

За даними Звіту про сталий розвиток 2023, заплановані Цілі сталого розвитку до 2030 року мають значне відхилення, особливо це стосується найбільш вразливих країн. Основними причинами відхилення ЦСР стали наслідки пандемії COVID-19 та зменшення глобальної співпраці через зростання геополітичних напруг.

Пандемія COVID-19 додала перешкод для досягнення поставлених планів Цілей сталого розвитку по всіх напрямках. Вперше з часів прийняття ЦСР у 2015 році середньосвітовий показник індексу ЦСР за 2020 рік зменшився порівняно з попереднім роком: зниження, зумовлене значною мірою зростанням рівня бідності та безробіття після спалаху пандемії COVID-19. Пандемія торкнулася усіх трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного [1, 2].

Геополітична ситуація сьогодні, без сумніву, є найбільш конфліктною за останні десятиліття, схожою на період Другої світової війни. Зростання впливу Китаю призвело до значної напруги у відносинах між ним та Сполученими Штатами, і більша частина світу намагається адаптуватися до цієї напруженої ситуації між двома великими економіками. Катастрофічна війна в Україні ще більше дестабілізувала та поділила країни світу. Багато країн збільшують витрати на оборону, навіть у той час, коли ЦСР недофінансовуються всередині країни та на міжнародному рівні. У 2022 році було досягнуто нових рекордів світових військових витрат, які становили 2,2 трильйона доларів США, навіть якщо базові соціальні послуги переживали серйозну напругу в багатьох країнах.

Економічні наслідки COVID-19 і війни в Україні призвели до стрімкого зростання інфляції, швидкої нормалізації монетарної політики та початку ери низького зростання та низьких інвестицій.

Відповідно до щорічного індексу ЦСР, глобальне досягнення ЦСР мало незначне зростання, з 64 відсотків у 2015 році до 66 відсотків у 2019 році – надто повільно, щоб досягти цілей до 2030 року, і з дуже нерівномірним прогресом усередині та між країнами. З початком пандемії прогрес зупинився. Станом на 2022 рік глобальний індекс ЦСР становить менше 67%. Безсумнівно, численні геополітичні кризи в сучасному світі створять додаткові перешкоди на шляху до 2030 року (рис. 1) [3].

Згідно зі звітом ВЕФ (Всесвітнього економічного форуму) «Глобальні економічні ризики – 2023» наступне десятиліття буде характеризуватися екологічними та суспільними кризами, спричиненими глибинними геополітичними та економічними тенденціями. «Криза вартості життя» вважається найсерйознішим глобальним ризиком протягом наступних двох років, пік якого досягне в короткостроковій перспективі. «Втрата біорізноманіття та колапс екосистеми» розглядається як один із глобальних ризиків, що погіршуватиметься найшвидше протягом наступного десятиліття [4-6].

В цілому, ВЕФ зазначає, що світ не відповідає з необхідною терміновістю на загрози, які ставлять під сумнів зміну клімату та екологічний розлад. Хоча кліматичні та екологічні ризики є основним об'єктом

уявленнь про глобальні ризики протягом наступного десятиліття, вони також є ризиками, на які світ готовий найменше. За оцінкою ВЕФ, триває брак узгодженого прогресу щодо кліматичних цілей. Без суттєвих змін у політиці чи інвестиціях взаємодія між наслідками зміни клімату, втратою біорізноманіття, продовольчою безпекою та споживанням природних ресурсів, прискорить колапс екосистеми, загрожуватиме продовольчим ресурсам і джерелам існування в кліматично вразливих економіках, посилить наслідки стихійних лих і обмежить подальший прогрес щодо пом'якшення клімату [4].

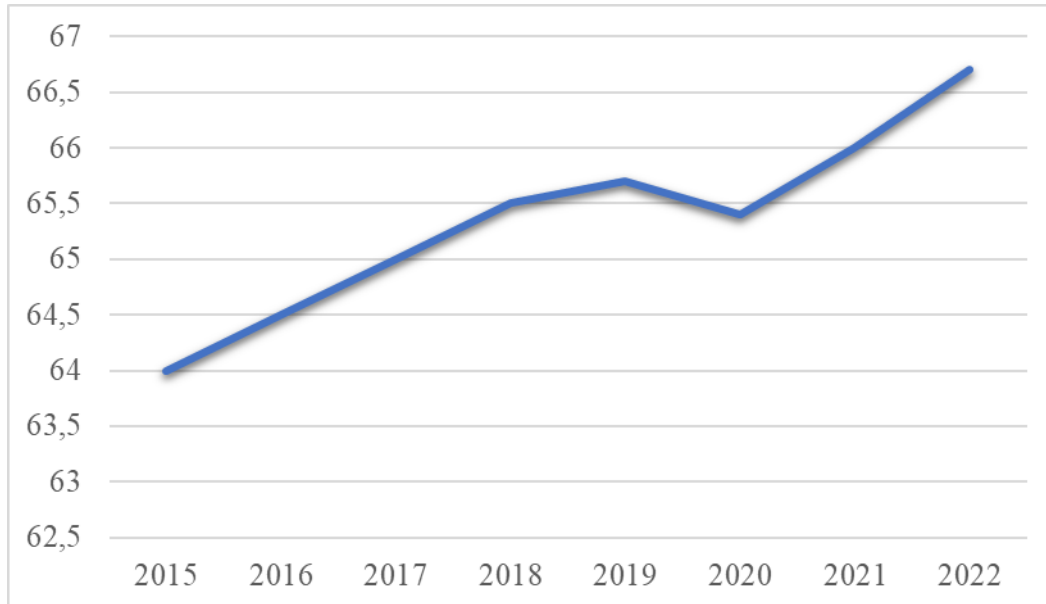

Рис. 1. Динаміка SDG індексу, 2015-2022 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [3]

Незважаючи на 30-річну глобальну кліматичну активність та міжнародну дипломатію, міжнародна система має проблеми із досягненням необхідного прогресу щодо зміни клімату, і поточний напрямок глобальних викидів свідчить про те, що світ ймовірно не виконає свою амбіційну мету обмеження планетарного підігріву лише до 1,5°C. Адже, підвищення температури, зміна режиму опадів, зміна екстремальних погодних явищ і зменшення доступності води можуть призвести до зниження продуктивності сільського господарства.

Деякі прогнози вказують на те, що до 2050 року підвищення температури, пов'язане зі зміною клімату, може зменшити врожайність на 20%.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) прогнозує, що до 2050 року чотири мільярди людей будуть проживати в районах з недостатньою кількістю води [7].

Згідно оцінок Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) та Організації Об'єднаних Націй з питань продовольства та сільського господарства (ФАО), ціни на сільськогосподарську продукцію різко зросли протягом останніх двох років, особливо на продукти харчування [3, 8].

Аграрний сектор відіграє велику роль у світовому ВВП та забезпечує працездатність мільярдів людей, для забезпечення харчуванням зростаючого населення планети, сектор став занадто значущим, щоб його ігнорувати [9-11].

За деякими прогнозами, впродовж наступних 25 років деградація ґрунтів може призвести до 12% зменшення загальної продуктивності харчових продуктів і, в кінцевому підсумку, до зростання цін на продукти харчування на понад 30%.

Останні дослідження свідчать про те, що Європейський Союз (ЄС) щорічно втрачає 970 мільйонів тон ґрунту, що еквівалентно площі Берліна глибиною в один метр глибиною, і вже втратив від 50% до 70% запасів вуглецю в цих ґрунтах [12].

Цей процес деградації вже почав впливати на продуктивність ЄС, доходи фермерів, стійкість до кліматичних змін, різноманіття видів і загальну цілісність природних екосистем. Прогнозується, що ця деградація ґрунту щороку коштуватиме ЄС приблизно 97 мільярдів євро, що перевищує чверть валової сільськогосподарської продукції ЄС і набагато більше, ніж сума субсидій, які надаються на сільське господарство через Спільну аграрну політику ЄС (CAP) [12].

На світових ринках продовольчої та аграрної продукції стали спостерігатися серйозні порушення, зокрема, заборона експорту рису з боку Індії та торгові обмеження, спричинені вторгненням Росії в Україну. Ці події викликали загрозу щодо продовольчої безпеки, непередбачуваності цін та здатності світової торговельної системи впоратися з такими викликами.

Глобальний індекс, опублікований Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), який відстежує міжнародні ціни на продукти, такі як рослинні олії та молочні продукти, показав, що ціни на продовольство, зросли у лютому 2022 році в середньому до 140,7 пункту в порівнянні з січнем цього року. Також важливо відзначити, що цей індекс на 24,1% вищий, ніж у цей же період 2021 року, і на 3,1 пункту перевищує показник у лютому 2011 року.

За даними ФАО середнє значення Індексу продовольчих цін продовжило знижуватися на 2,1% до 121,4 пункту в серпні 2023 року, що є найнижчим показником з квітня 2021 року, змінивши зростання на 1%, зафіксоване в липні, і підштовхнувши індекс на 24% нижче свого піку, досягнутого в березні 2022 року. Зниження спостерігалося в молочних продуктах (-4%), восьме падіння поспіль, на чолі з незбираним сухим молоком на тлі великих поставок, особливо з Океанії, на тлі сезонного зростання виробництва та уповільнення імпорту з Китаю. Вартість рослинної олії впала на 3,1% через зниження світових цін на пальмову, соняшникову, соєву та рапсову олії. Ціни на м'ясо впали на 3%, причому найбільше падіння було зареєстровано на баранину через зростання експортних поставок, головним чином з Австралії, і слабкий попит з боку Китаю. Крім того, вартість зернових знизилася на 0,7%, а ціни на пшеницю впали на 3,8% на тлі більшої сезонної доступності врожаю, що триває в північній півкулі (Рис. 2) [8].

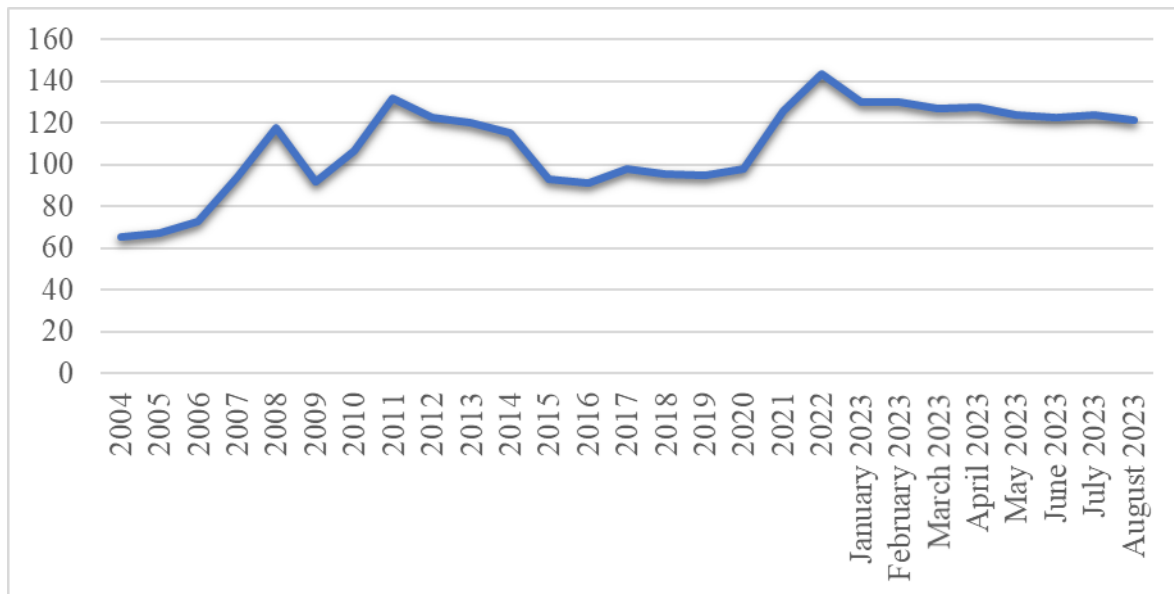

Рис. 2. FAO Food Price Index

Джерело: побудовано авторами на основі [8]

Міжнародні експерти стверджують, що глобальне зростання цін на продукти харчування є наслідком «зламаної» продовольчої системи, яка підводить бідних та концентрує владу та прибутки у руках небагатьох. Збільшення цін на продукти харчування призводить до масових страждань у країнах, що розвиваються, і навіть у багатому світі поєднання підвищених цін на продукти харчування та пального створює труднощі для мільйонів.

Зростання внутрішніх цін на продукти харчування залишається високим у всьому світі. Серед найбільше постраждалих країн варто відзначити країни Африки, Північної Америки, Латинської Америки, Південної Азії, Європи та Центральної Азії.

Світові поставки зерна переважно здійснюються з шести регіонів вирощування, включаючи Україну та Росію, які разом виробляють приблизно 28% пшениці та 15% кукурудзи, що експортуються в усьому світі. Унаслідок заблокованих чорноморських портів, шахт на судноплавних шляхах та обмежених альтернативних маршрутів обсяги експорту зменшилися. Поставки пшениці та кукурудзи, які мали бути вивезені з України залізницею або автомобільним транспортом, стикалися з різними логістичними викликами, такими як різниця в ширині залізничних колій, які використовуються в Україні та її сусідніх країнах, а також недостатній кількість вагонів і обмежена пропускна спроможність портів в Польщі та Румунії. Навіть за наявності нещодавньої угоди, спрямованої на відновлення експорту зерна з трьох основних чорноморських портів України, ситуація залишається невизначеною та вразливою [13].

Лише морські логістичні обмеження спричинили зменшення обсягів експорту з України приблизно на 16-19 мільйонів тон. Логістичні труднощі, які виникли 2022 році, призвели до зменшення обсягів експорту зерна з України та Росії на 18-22 мільйони тон. Ця ситуація є результатом тривалої війни, яка перешкоджає фермерам у підготовці полів, посіву насіння та налагодженні догляду та удобрюванні посівів. Це може призвести до подальшого зменшення обсягів врожаю в наступному сезоні. Частина цього дефіциту може бути компенсована завдяки результатам чорноморських експортних угод, поліпшенню логістики та

іншим заходам. Проте такий фактор, як вплив посухи на глобальне сільське господарство – явище, яке погіршиться з часом, загострює перспективи [13].

Нестабільність цін на продовольство призвела до того, що деякі уряди вирішили обмежити зовнішню торгівлю, щоб забезпечити наявність агропродовольчої продукції на внутрішніх ринках. За даними Global Trade Alert, з минулого року кількість обмежень або підвищення податків на експорт агропродовольчої продукції зросла на 62 % порівняно з попереднім роком. Загалом у світі діють 176 обмежень на експорт агропродовольчої продукції [14, 15].

Проте на думку економістів та торговельних експертів відносно політики протекціонізму, вона може захистити місцевих споживачів від продовольчої інфляції на короткий термін, але в кінцевому підсумку підсилює ті самі види глобального дефіциту продовольства, які уряди намагаються подолати.

Під час нещодавнього саміту з продовольчої безпеки, організованого Організацією Об'єднаних Націй у Римі, Нгозі Оконджо-Івеала, генеральний директор Світової організації торгівлі, закликав країни відмовитися від протекціонізму та повернутися до більш відкритої торгівлі як способу подолання нестачі продовольства.

Значущі зміни в глобальній поведінці, які виникають як від державного, так і від приватного секторів, можуть підвищити прозорість і стійкість глобальної продовольчої системи. Серед можливих кроків по зниженню ризиків:

- розблокування та зменшення ризику чорноморських логістичних маршрутів.
- зменшення торгових обмежень та вивільнення резервних запасів для відновлення балансу світового обсягу пропозиції, шляхом збільшення деякими країнами обсягів зернових доступних на світовому ринку.
- надання фінансової допомоги найбільш постраждалим районам та населенню.
- трансформації у сільському господарстві з метою підвищення врожайності, особливо в країнах-імпортерах з швидким приростом населення;
- пошук шляхів для скорочення глобальних відходів їжі та оптимізації використання землі для виробництва їжі та біомаси.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, сучасний глобальний ринок агропродовольчої продукції стикається зі значними ризиками та викликами, які можуть мати серйозні наслідки для світової продовольчої системи. Зниження середнього значення Індексу продовольчих цін на 2,1% у серпні 2023 року є лише одним із проявів цих викликів. Особливо серйозні наслідки можуть виникнути в умовах тривалої війни або природних катастроф, коли потреби в продуктах харчування для мільйонів людей стають невиправдано великими для світової пропозиції.

Ця ситуація підкреслює необхідність розглядати ризики та виклики на глобальному ринку агропродовольчої продукції з великою уважністю і розробляти стратегії для їх подолання. Розблокування логістичних маршрутів, зменшення торгових обмежень, надання фінансової допомоги постраждалим районам та сільському господарству, а також пошук шляхів для оптимізації використання ресурсів стають важливими кроками у забезпеченні стійкості та безпеки продовольчої системи на міжнародному рівні. Масштаб проблеми і її невідкладність вимагають спільних зусиль з боку держав, приватного сектору та міжнародних організацій для забезпечення доступу до агропродовольчої продукції для всього населення світу у будь-якій частині світу.

Література

1. Ішук Ю.А., Орехова Т.В. Трансформаційні процеси на міжнародних товарних ринках під впливом викликів сучасної міжнародної торговельної політики: монографія. Вінниця, ТВОРИ. 2022. С. 212 с.
2. Nitsenko V. What is the Government Really Pursuing by Introducing Quarantine Measures in the Conditions of COVID-19? The Case of Ukraine. *Ukrainian Policymaker*. 2021. № 9. pp. 69-78. <https://doi.org/10.29202/up/9/6>
3. Sustainable Development Report 2023. URL: <https://www.sdgindex.org/>
4. OECD-FAO Agricultural Outlook 2023-2032. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4a7c1a91-en/index.html?itemId=/content/component/4a7c1a91-en>
5. Головченко О.М., Ніценко В.С. Еволюція парадигми тіньової економіки в економічних дослідженнях. *Часопис економічних реформ: Науково-виробничий журнал*. 2015. № 2 (18). С. 6-13.
6. Nitsenko V. Mismanagement in Ukraine. *Problems of Management in the 21st Century*. 2020. Vol. 15(1). pp. 4-8. <https://doi.org/10.33225/pmc/20.15.04>.
7. The Global Risks Report 2023, 18th Edition. World Economic Forum, 2023.
8. FAO Food Price Index. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
9. Ніценко В.С., Руденко С.В. Управління ризиками на підприємствах агропродовольчої сфери. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 3. С. 12-21.

10. Ніценко В.С. *Механізми розвитку інтегрованих підприємницьких структур в агропродовольчій сфері: проблеми теорії та практики: Моногр.* Херсон: Видавець Грін Д.С., 2014. 352 с.
11. Скидан О.В., Ніценко В.С. Аграрна політика регулювання зайнятості на селі. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2011. № 1. т. 2. С. 3-10.
12. Transforming Food Systems with Farmers: A Pathway for the EU. World Economic Forum, 2022.
13. FAO. Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises. Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January–February 2023. Rome. <https://www.fao.org/3/cc5755en/cc5755en.pdf>
14. Global trade alert. URL: <https://www.globaltradealert.org/reports>
15. Крюкова І.О., Ніценко В.С. Обліково-аналітична підтримка ефективного управління земельними ресурсами аграрних бізнес-структур. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Том 15. Вип. 3 (34). С. 7-23.

References

1. Ischuk, Y., & Orehova, T. (2022). *Transformational Processes in International Commodity Markets Under the Influence of Contemporary International Trade Policy Challenges: Monograph*. Vinnytsia: TVORI, 212 p.
2. Nitsenko, V. (2021). What is the Government Really Pursuing by Introducing Quarantine Measures in the Conditions of COVID-19? The Case of Ukraine. *Ukrainian Policymaker*, 9, 69-78. <https://doi.org/10.29202/up/9/6>.
3. Sustainable Development Report 2023. URL: <https://www.sdgindex.org/>
4. OECD-FAO Agricultural Outlook 2023-2032 URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4a7c1a91-en/index.html?itemId=/content/component/4a7c1a91-en>
5. Holovchenko, O., Nitsenko, V. (2015). Evolution of paradigm shadow economy in economic research. *Journal of economic reforms*, 2(18), 6-13.
6. Nitsenko, V. (2020). Mismanagement in Ukraine. *Problems of Management in the 21st Century*, 15(1), 4-8. <https://doi.org/10.33225/pmc/20.15.04>.
7. World Economic Forum (2023). The Global Risks Report 2023, 18th Edition.
8. FAO (2022). Food Price Index. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
9. Nitsenko, V.S., & Rudenko, S.V. (2017). Risk management at the enterprises of agro-food sector. *Actual problems of innovative economy*, 3, 12-21.
10. Nitsenko, V.S. (2014). *Mekhanizmy rozvytku intehrovanykh pidpriemnytskykh struktur v ahroprodovolchii sferi: problemy teorii ta praktyky: Monohr.* Kherson: Vydavets Hrin D.S.
11. Skydan, O.V., Nitsenko, V.S. (2011). Ahrarna polityka rehuliuвання zainiatosti na seli. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu*, 1(2), 3-10.
12. World Economic Forum (2022). Transforming Food Systems with Farmers: A Pathway for the EU.
13. FAO (2023). Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises – Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January–February 2023. Rome. <https://www.fao.org/3/cc5755en/cc5755en.pdf>
14. Global trade alert (n.d.). URL: <https://www.globaltradealert.org/reports>
15. Kryukova, I. A., Nitsenko, V. S. (2015). Accounting and analytical support for effective management of land resources of agrarian business structures. *Market economy: modern management theory and practice*, 15, Is. 3 (34), 7-23.